

PIERWSZE DENDRODATY Z BIAŁOGARDZKIEGO GRODZISKA

THE FIRST DENDROCHRONOLOGICAL DATES FROM THE BIAŁOGARD STRONGHOLD

Eugeniusz Cnotliwy

Kamieniec 16c, 72–001 Kołbaskowo, Poland

ABSTRACT. Settlement phases of the Białogard stronghold, excavated in the years 1970–1972, have been dated by pottery typology so far. These dates, in particular those from the earliest phases, have been recently questioned. Twelve wooden samples from well preserved wooden constructions from the sixth phase of the stronghold fortification were taken in 1991 from a section of the former trench. The following dates of truncation were obtained: 878–892 and 902/903 AD. Pottery chronology of the sixth phase gave 25 years older dates. There are still no precise dates from the earliest phases of occupation.

Niemal od pierwszych doniesień o wynikach badań wykopaliskowych grodziska w Białogardzie na Pomorzu Środkowym (1970–1972) toczy się dyskusja na temat datowania jego nawarstwień, szczególnie tych, które wiążą się z początkiem funkcjonowania obiektu.

Szczegółowe opracowanie wyników badań grodziska znajduje się w niepublikowanej dokumentacji, wykonanej na zlecenie ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koszalinie. Zawiera ono m.in. drobiazgową analizę bogatej stratyfikacji, która pozwoliła wyróżnić 14 faz osadniczych, w tym 11 mieszczących się w ramach wczesnego średniowiecza. Tam też znajduje się szczegółowe opracowanie ceramiki poddanej analizie porównawczej, szczególnie w odniesieniu do innych zachodniopomorskich kolekcji. Należy podkreślić, że właśnie ceramika była niemalże jedyną podstawą datowania nawarstwień.

Dzięki wspomnianej dokumentacji powstały moje publikacje na temat wczesnośredniowiecznego Białogardu; najpierw ogólniejszego typu ujęcie popularnonaukowe (1982), później dotyczące chronologii ceramiki i nawarstwień (1986)¹. W obydwu publikacjach najstarsze fazy osadnicze grodziska 1–5 datowałem na okres od drugiej połowy VI w. (z zaznaczeniem, że bliżej schyłku tego stulecia) do początku trzeciej ćwierci IX w., 6 fazę na część trzeciej ćwierci i czwartej ćwierci IX w., zaś młodsze 7–11 na czas od końca IX do połowy XIII w.

¹ Cnotliwy 1982; 1986.

Dla poszczególnych poziomów osadniczych wyróżniłem odpowiadające im struktury zespołów ceramicznych. Zakładając, że identyczne lub zbliżone struktury z niezbyt oddalonych od siebie, a już wcześniej datowanych stanowisk, pochodzą z tego samego czasu, dokonałem próby ich synchronizacji. Powodzenie tego zabiegu zależy jednak od liczebności porównywanych struktur. Z tego powodu za punkt wyjścia swoich rozważań chronologiczno-porównawczych przyjąłem kolekcję z młodszego horyzontu 4 fazy osadniczej. Składała się ona z 5,9% naczyń rodziny typów A/B (Dziedzice/Sukow), 88,2% typu C (Feldberg) i 5,9% typu D (Menkendorf). Do tej struktury najbardziej zbliżyły się zespoły z najbliższych Białogardowi grodzisk w Bardach i Gołańczy, związane z IIa horyzontem ceramiki w dorzeczu dolnej Parsęty, datowanym przez W. Łosińskiego na początek – do połowy VIII w.² Jednak kolekcja białogardzka była najbardziej zbliżona do składu ceramiki z warstw XIXd i XIXc z wykopu V na Wzgórzu Zamkowym w Szczecinie, datowanych wtedy na pierwszą połowę i trzecią ćwierć VIII w.³ Przedstawione dane oraz przesłanki stratygraficzne upoważniały do datowania młodszego poziomu 4 fazy osadniczej na pierwszą połowę i początek drugiej połowy VIII w.⁴ Tak więc fazy 1–3, oraz starszy poziom fazy 4 powinny co najwyżej sięgać początku VIII w.

Tak wczesne datowanie początków białogardzkiego grodu pierwszy podważył A. Sikorski, sugerując na podstawie znajomości wczesnosłowiańskiej ceramiki z okolic Dębczyna pod Białogardem, że mógł on powstać najwcześniej w połowie VII w.⁵ Taką datę przyjął też anonimowy (!) autor hasła „Białogard” w 7 tomie *Słownika starożytności słowiańskich*⁶. Nieco później W. Łosiński, także na łamach Słownika, odniósł się do datowania młodszego poziomu 4 fazy osadniczej. Na podstawie częstotliwości występowania ceramiki typu Menkendorf (nasza rodzina typów D) skorygował jego datowanie na drugą połowę VIII i początek IX w., co w konsekwencji pociągnęło zmiany wieku pozostałych, młodszych horyzontów osadniczych⁷.

Nie koniec na tym. Ostatnio z gruntowną krytyką datowań najstarszych wczesnosłowiańskich stanowisk, m.in. zachodniopomorskich, wystąpił M. Dulinicz⁸. Nie wdając się tu w głębszą dyskusję z jego poglądami, bo brak na to miejsca, ograniczę się tylko do niektórych ustaleń dotyczących Białogardu. Podważył on przede wszystkim podstawy mojego datowania młodszego poziomu osadniczego 4 fazy osadniczej. Stwierdził mianowicie, że zespoły ceramiczne starszej fazy grodzisk w Bardach i Gołańczy nie mogą służyć za podstawę datowania innych stanowisk, także Białogardu, bo ich chronologia jest niepewna, zaś warstwy XIXd i XIXc z wykopu V na Wzgórzu Zamkowym w Szczecinie powinny być, jego zdaniem, datowane nie wcześniej niż od początku IX w. Korekta ta wynika z ich pozycji stratygraficznej w stosunku do warstwy XIX wykopu VI,

² Łosiński 1972, s. 52n.

³ Cnotliwy, Rogosz 1983, s. 88–90, tab. 71, s. 348.

⁴ Cnotliwy 1986, s. 148.

⁵ Sikorski 1987, s. 206n.

⁶ *Słownik* 1987, s. 444, 445.

⁷ Łosiński 1991, s. 437.

⁸ Dulinicz 2001, s. 335n.

którą jego zdaniem, na podstawie ostrogi z zaczepami zagiętymi do środka, według ostatnich ustaleń można datować najwcześniej na połowę VIII w.⁹ Podążając więc tropem wywodów M. Dulnicza młodszy poziom 4 fazy osadniczej w Białogardzie należałoby datować nie na pierwszą połowę lub początek drugiej połowy VIII w., a na drugą połowę tego stulecia.

M. Dulnicz wniósł też korektę do wieku 5 fazy osadniczej Białogardu, którą – według niego – należałoby datować na pełny wiek IX, a nie jak dotychczas na pierwszą połowę i początek drugiej połowy VIII stulecia. Powołał się przy tym na częstotliwość występowania naczyń typu Menkendorf w położonym daleko na zachód Oldenburgu, gdzie są one dość pewnie datowane na około połowę IX w. Zwracam jednak uwagę, że autor ten potraktował kolekcję ceramiczną 5 fazy osadniczej jako całość, nie dostrzegając zasadniczych różnic widocznych w strukturach zespołów starszego i młodszego jej horyzontu.

W dalszej części swoich rozważań M. Dulnicz wypowiedział się w sposób niezwykle skondensowany w sprawie datowania najstarszych faz (1–3) białogardzkiego grodu, uznając za najbardziej prawdopodobny okres ich powstania schyłek VIII w.¹⁰ Na dowód przytoczył proporcje ilościowe między naczyniami całkowicie ręcznie lepionymi a obtaczanymi (przy krawędzi? do załomu? całkowicie?) widoczne przy porównaniu kolekcji z Białogardem, Oldenburga i Starej Lubeki. Tam w warstwach z przełomu VIII/IX w. proporcje te wyrażają się stosunkiem 1:1. W Białogardzie stosunki te są jednak zupełnie inne. W fazach osadniczych 1–3 (traktowanych łącznie) naczynia całkowicie ręcznie lepienie stanowią 61%, a obtaczane 39% (przy czym obtaczane tylko przy krawędzi aż 29,3%, a do załomu tylko 9,7%), co może być wyrazem istniejących różnic czasowych, innych niż podaje M. Dulnicz¹¹.

W konkluzji swoich wywodów tenże badacz pisze, że bez uzyskania dodatkowych informacji, na przykład dzięki dendrochronologii, dokładne datowanie Białogardu nie będzie możliwe. I tu należy mu przyznać rację.

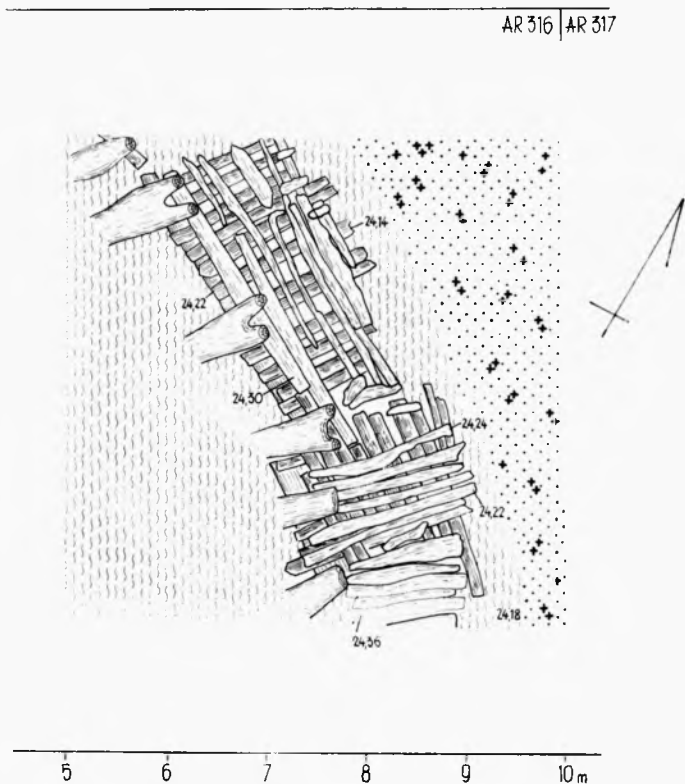
W roku 2001 Zespół Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego Pomorza Zachodniego w Szczecinie prowadził na zlecenie Urzędu Miasta w Białogardzie badania wiertnicze i sondażowe, konieczne do określenia warunków ochrony i zagospodarowania terenu grodziska i zamku. Przy okazji znalazły się skromne środki na odsłonięcie części profilu wykopu z lat 1970–1972 i pobrania próbek drewna do analizy dendrochronologicznej¹². Według wcześniejszego rozpoznania, próbki gwarantujące uzyskanie pozytywnych wyników można było pobrać ze świetnie zachowanych konstrukcji wału obronnego 6 fazy osadniczej. Szerokość podstawy interesującej nas tu fazy wału wynosiła 18–19 m. Jego jądro ziemne obłożono szerokim do 2,2 m stosem przekładkowym, umocnionym od zewnątrz potężnymi palami, zakotwionymi w wał hakowato przyciętymi odciągami. Zachowało się 8 warstw przekładkowych do

⁹ Dulnicz 2001, s. 236.

¹⁰ Dulnicz 2001, s. 236.

¹¹ Cnotliwy 1986, s. 149.

¹² Nekanda-Trepka, Wilgocki, Ober 2001.

Ryc. 1. Białogard, stanowisko I. Rzut poziomy konstrukcji rusztowej wału w 6 fazie osadniczej od strony wnętrza grodu. Rys. R. Kamiński

Abb. 1. Białogard, Fst. 1. Grundriß der Rostkonstruktion der sechsten Wallphase von der Innenseite. Zeichn. R. Kamiński

wysokości 0,75 m. Do budowy wału zastosowano niemal wyłącznie dobrej jakości drewno dębowe (ryc. 1 i 2)¹³.

Przy zastosowaniu koparki wybrano część zasypiska wykopu odsłaniając pożądany fragment profilu północnego, zawierającego poszukiwane konstrukcje. Po ich oczyszczeniu pobrano 12 próbek drewna. Dwie z nich (nr 2 i 4) pochodzą z pionowych słupów oblicowania, siedem (nr 1, 3, 5–8 i 11) z warstw przekładkowych, a trzy (nr 9, 10 i 12) z luźnych pali z oblicowania wału, pozostawionych w wykopie po badaniach. Określenia wieku próbek dokonał dr hab. Tomasz Ważny z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Maszynopis opracowania znajduje się w Regionalnym Ośrodku Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego Pomorza Zachodniego w Szczecinie.

¹³ Cnotliwy 1982, s. 43–47.

Ryc. 2. Białogard, stanowisko 1. Fragment lica wału 6 fazy osadniczej. Widok od strony wnętrza grodu
 Abb. 2. Białogard, Fst. 1. Fragment der Wallfront der sechsten Phase. Ansicht von der Innenseite des Burgwalles

W podsumowaniu swej szczegółowej analizy T. Ważny stwierdził, że drewno próbek nr 5 (z dolnej części rusztu) oraz 9 i 10 (luźne pale) pochodzi ze ścinki przeprowadzonej jesienią 902 r. lub zimą 902/903 r. Natomiast drewno próbek nr 2 i 4 (pionowe słupy oblicowania) oraz 3, 6 i 7 (z rusztu) zostało ścięte w latach 878–892. Nie udało się określić wieku próbek nr 1, 8, 11 i 12. Ponadto T. Ważny, powołując się na bardzo duże podobieństwo krzywej przyrostowej drewna próbek nr 4 (rozpołowiony pień – pal pionowy oblicowania) i nr 6 (ruszt), był skłonny uznać je za pochodzące z tego samego drzewa¹⁴. Obydwa te elementy wiążą się ściśle z tym samym odcinkiem konstrukcji wału, co czyni powyższe przypuszczenie bardzo prawdopodobne.

Uzyskane daty wskazują, że budowę badanego odcinka wału 6 fazy osadniczej, a ściślej jego oblicowania od strony wnętrza grodu, rozpoczęto najwcześniej wiosną 903 r. Długi okres gromadzenia drewna dopuszcza przypuszczenie, że być może inne odcinki wału, a zwłaszcza jego oblicowanie od zewnątrz (które nie zachowało się), rozpoczęto budować przynajmniej kilka lat wcześniej, jeszcze w latach 90. IX w. W konsekwencji

¹⁴ Ważny 2001.

początek 6 fazy osadniczej białogardzkiego grodu należałoby widzieć – najogólniej rzecz biorąc – w czwartej ćwierci IX w., najpewniej jednak w latach 90. tego stulecia, zaś jej funkcjonowanie do końca pierwszej ćwierci X w. Tak więc okazało się, że moje pierwotne¹⁵ datowanie początków 6 fazy na podstawie ceramiki było o około 25 lat za wczesne. Bliższy prawdy był więc W. Łosiński, który korygując moje ustalenia, osadził interesującą nas tu fazę osadniczą w czwartej ćwierci IX w., ale, jak się okazuje, także datował ją zbyt wcześnie¹⁶.

Stosunkowo ściśle datowanie 6 fazy osadniczej obliguje przede wszystkim do korekt chronologicznych wcześniejszej fazy 5 i późniejszej 7. Obecnie wydaje się, że 7 fazę osadniczą należałoby osadzić w czasie od końca pierwszej ćwierci do początku trzeciej ćwierci X w. Przyznaję rację W. Łosińskiemu i M. Dulniczowi, że obydwaj poziomy 5 fazy osadniczej należy umieścić w obrębie IX w. Jednak o ile jej schyłek nie powinien obecnie budzić wątpliwości, o tyle jej początek, widziany obecnie przez W. Łosińskiego na przelomie pierwszej i drugiej ćwierci IX w. (na podstawie dynamiki wzrostu frekwencji ceramiki typu Menkendorf), także wymaga innego spojrzenia¹⁷. Trudno jednak w sposób mechaniczny, bez sięgania do nowych danych porównawczych, przesuwać jej początki o 25 lat, o jakie zbyt wcześnie datowałem 6 fazę osadniczą.

Jeśli chodzi o najistotniejsze w naszym przypadku datowanie początków Białogardu, to już w 1999 r., pod wpływem wcześniejszych krytycznych głosów, byłem skłonny widzieć je w pierwszej połowie VII w.¹⁸ W. Łosiński uznał, „że jest to propozycja zasługująca na uwagę”, ale z zastrzeżeniem „o ile za poprawną uznamy [...] metodę ustalania w aspekcie chronologii względnej relacji między zespołami ceramicznymi”¹⁹.

Trudno zgodzić się z konkluzją M. Dulnicza, że najstarsze poziomy osadnicze Białogardu ukształtowały się dopiero u schyłku VIII w.²⁰ Idąc tym tropem, a mając na uwadze ściśle już przecież datowanie 6 fazy osadniczej, musielibyśmy między schyłkiem VIII w. a końcem IX stulecia (okres 100 lat) wtłoczyć 5 faz osadniczych, w tym niektóre z solidną zabudową i potężnymi umocnieniami obronnymi, czasem złożone z dwóch horyzontów osadniczych (fazy 4 i 5).

Kwestia początków Białogardu, czyli datowania pierwszych pięciu faz osadniczych, wymaga powtórnej analizy źródeł, a zwłaszcza zmierzenia się z argumentami M. Dulnicza podważającymi chronologię najstarszych warstw Gołańczy, Bard i Wzgórza Zamkowego w Szczecinie. Należy jednak pamiętać, że ciągle jeszcze będziemy dysponować tą samą co dawniej bazą źródłową. Decydujących argumentów mogą dostarczyć jedynie nowe dendrodaty wiążące się z Białogardem i pochodzące z niezbyt od niego odległych stanowisk zachodniopomorskich. Istnieją realne szanse pozyskania odpowiednich próbek drewna pod warunkiem wznowienia badań na grodzisku.

¹⁵ Cnotliwy 1986, s. 153.

¹⁶ Łosiński 1991, s. 437.

¹⁷ Łosiński 1991, s. 437.

¹⁸ Cnotliwy 1999, s. 75; 2000, s. 16.

¹⁹ Łosiński 2000, s. 15.

²⁰ Dulnicz 2001, s. 236.

BIBLIOGRAFIA

- Cnotliwy E.
 1982 *Białogard – gród wczesnopolski* [Zusammenfassung], Koszalin.
 1986 *Chronologia ceramiki i nawarstwień wczesnośredniowiecznego Białogardu*, (w:) *Problemy chronologii ceramiki wczesnośredniowiecznej na Pomorzu Zachodnim* [Zus.: Chronologie der Keramik und der Auflagerungen frühmittelalterlicher Burg Białogard], Warszawa, s. 146–169.
 1999 *Białogard i okolice we wczesnym średniowieczu*, (w:) *Białogard 1299–1999. Studia z dziejów miasta*, Koszalin–Białogard, s. 71–93.
 2000 *Białogard w VII–XIII wieku w świetle badań archeologicznych*, (w:) *Białogard przez wieki*, Koszalin, s. 13–24.
- Cnotliwy E., Rogosz R.
 1983 *Źródła archeologiczne oraz ich wstępna analiza funkcjonalna. Wykop IV. Wykop V. Wykop VI. Wykop VII. Wykop VIII*, (w:) *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 79–196.
- Dulinicz M.
 2001 *Kształtowanie się Słowiańszczyzny północno-zachodniej* [Zus.: Die Herausbildung der Nordwestslawen. Archäologische Studien], Warszawa.
- Łosiński W.
 1972 *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI w.)* [Zus.: Die Anfänge der frühmittelalterlichen Burgbesiedlung in unteren Parsęta-Flussgebiet], Wrocław.
 1991 *Hasło Menkendorf*, (w:) *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 8, red. A. Gąsiorowski, G. Labuda, A. Wędzki, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 435–349.
 2000 *Osadnictwo plemienne w dorzeczu Parsęty we wczesnym średniowieczu*, [Zus.: Stammessiedlung in Persantegebiet in Frühmittelalter], (w:) *Kołobrzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg, s. 13–22.
- Nekanda-Trepka J., Wilgocki E., Ober M.
 2001 *Studium ochrony i zagospodarowania zabytkowego zespołu architektoniczno-budowlanego „Zamek w Białogardzie”*, Szczecin (maszynopis w Regionalnym Ośrodku Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego Pomorza Zachodniego w Szczecinie).
- Sikorski A.
 1987 [rec.] E. Cnotliwy, *Białogard – gród wczesnopolski*, Koszalin 1982, „Folia Praehistorica Poznaniensia” t. 1, s. 206–209.
- Słownik*
 1988 *Hasło Białogard*, (w:) *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 444–445.
- Ważny T.
 2002 *Analiza dendrochronologiczna drewna z Białogardu* (maszynopis w Regionalnym Ośrodku Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego Pomorza Zachodniego w Szczecinie).

ERSTE DENDRODATEN ZUM BURGWALL VON BIAŁOGARD

Zusammenfassung

Während der in den Jahren von 1970 bis 1972 durchgeführten Untersuchungen auf dem Burgwall von Białogard wurden 11 frühmittelalterliche Siedlungsschichten festgestellt. Die älteste von ihnen datierte der Autor zunächst in die zweite Hälfte des 6. Jhs., später, nach dem Lautwerden kritischer Stimmen, in die erste Hälfte des 7. Jhs. Die übrigen Schichten fügten sich in den Zeitraum bis zur Mitte des 13. Jhs. ein. Die Datierung stützte sich auf die vergleichende und chronologische Analyse der Keramikstruktur. Jüngst zog M. Dulinicz die Grundlagen dieser Chronologie in Zweifel und stellte schlußfolgernd fest, daß die Anfänge des Burgwalles

höchstens bis an das Ende des 8. Jhs. zurückreichen. Eine Stütze für die Richtigkeit dieser These, wie auch für die Datierung der jeweiligen Siedlungsphasen, könnten seiner Meinung nach Dendrodaten sein. Eine Chance für ihre Gewinnung besteht aufgrund gut erhaltener Hölzer in den Aufschüttungen des Burgwalles.

Im Jahre 2001 wurde die Gelegenheit der Wiederöffnung eines Profilabschnittes der Jahre 1970–72 genutzt, um 12 Holzproben aus der Wallkonstruktion der sechsten Phase zu nehmen. Es gelang, von acht Proben das Alter zu bestimmen. Die Untersuchungen führte T. Wązny durch. Es zeigte sich, daß fünf Hölzer ein Fälldatum von 878–829 besitzen, für drei weitere ließ es sich als Herbst 902 bzw. Winter 902/903 bestimmen.

Die Datierungen zeigen, daß die Errichtung des Walles der Phase 6, konkreter der Konstruktion seiner Innenseite, frühestens im Frühjahr des Jahres 903 begonnen wurde. Darauf weist der lange Abschnitt der Holzgewinnung hin. Unter Berücksichtigung dieses Faktos muß der Baubeginn des Walles der sechsten Phase in die Neunziger Jahre des 9. Jhs. datiert werden, seine Nutzung noch in das erste Viertel des 10. Jhs. Die Datierung ist um etwa 25 Jahre jünger als die früheren Bestimmungen auf der Grundlage der Keramik.

Die neue Datierung der sechsten Burgwallphase verursacht bestimmte zeitliche Verschiebungen vor allem der vorhergehenden und der nachfolgenden Phase (5 und 7), klärt jedoch nicht die Chronologie der Anfänge des Burgwalles. In dieser Richtung sind weitere Forschungen nötig.

Übersetzt von Jan Schuster